

חשון התשע"ד

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

מדוע מת בנה של השונמית

לפרשת וירא (על פי שיעור של הרב משה ליכטנשטיין ושל הרב אלחנן סמט)

לעשות לה ויאמר גיחזי אבל בן אין-לה ואישה זקן. טו. ויאמר קרא-לה ויקרא-לה ותעמד בפתח. טז. ויאמר למועד הזה פעת חיה אתי (את) חבוקת בן ותאמר אל-אדני איש האלקים אל-תכזב בשפחתך. יז. ותהר האשה ותלד בן למועד הזה פעת חיה אשר-דבר אליה אלישע. יח. ויגדל הילד ויהי היום ויצא אל-אביו אל-הקצרים. יט. ויאמר אל-אביו ראשי ראשי ויאמר אל-הנער שאהו אל-אמו. כ. וישאהו ויביאהו אל-אמו וישב על-ברכיה עד-הצהרים וימת. כא. ותעל ותשכבהו על-מטת איש האלקים ותסגור בעדו ותצא. כב. ותקרא אל-אשה ותאמר שלחה נא לי אחד מן-הנערים ואחת האתנות וארוצה עד-איש האלקים ואשובה. כג. ויאמר מדוע אתי (את) הלכתי (הלכת) אליו היום לא-חדש ולא שבת ותאמר שלום. כד. ותחבש האתון ותאמר אל-נערה נהג ולך אל-תעצר-לי לרכב כי אם-אמרתי לך. כה. ותלך ותבא אל-איש האלקים אל-הר הפרקל ויהי פראות איש-האלקים אתה מנגד ויאמר אל-גיחזי נערו הנה השונמית הלז. כו. עתה רוצ-נא לקראתה ואמר-לה השלום לך השלום לאישך השלום לילד ותאמר שלום. כז. ותבא אל-איש האלקים אל-הר ותחזק ברגליו ויגש גיחזי להדפה ויאמר איש האלקים הרפה-לה פי-נפשה מרה-לה ויהוה העלים ממני ולא הגיד לי. כח. ותאמר השאלתי בן מאת אדני הלא אמרתי לא תשלה אתי. כט. ויאמר לגיחזי חגר מתניך וקח משענתי בידך ולך פי-תמצא איש לא תברכנו וכי-יברכך איש לא תעננו ושמת משענתי על-פני הנער. ל. ותאמר אם הנער חי-יהוה וחי-נפשך אם-אעזבך ויקם וילך אחריה. לא. וגחזי עבר לפניו וישם את-המשענת על-פני הנער ואין קול ואין קשב וישב לקראתו ויגד-לו לאמר לא הקיץ הנער. לב. ויבא אלישע הביתה והנה הנער מת משכב על-מטתו.

הפטרנו (מלכים ב' ד, א-לח) עוסקת בסיפור של אלישע והאשה השונמית, וזיקתה לפרשה ברורה. הן בפרשת וירא והן בהפטרה נקודת הפתיחה היא עקרה הנפקדת בדרך נס, המשך העלילה באבדן הילד וסיום הדרמה בהשבתו לעולם החיים. בשורות הבאות ננסה לנתח את סיפורו של אלישע ולעמוד על המסר שבו.

1. מלכים ב' ד, א-לח

א ואשה אחת מנשי בני-הנביאים צעקה אל-אלישע לאמר עבדך אישי מת ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את-ה' והנשה בא לקחת את-שני ילדי לו לעבדים. ב. ויאמר אליה אלישע מה אעשה-לך הגידי לי מה-יש-לכי (לך) בבית ותאמר אין לשפחתך כל בבית פי אם-אסוך שמן. ג. ויאמר לכי שאלי-לך פלים מן-החוץ מאת פל-שכנכי (שכניך) פלים רקים אל-תמעיטי. ד. ובאת וסגרת הדלת בעדך ובעד-בניך ויצקת על פל-הפלים האלה והמלא תסיעי. ה. ותלך מאתו ותסגור הדלת בעדה ובעד בנייה הם מגישים אליה והיא מוצקת ו ויהי כמלאת הפלים ותאמר אל-בנה הגישה אלי עוד פלי ויאמר אליה אין עוד פלי ויעמד השמן. ז. ותבא ותגד לאיש האלקים ויאמר לכי מכרי את-השמן ושלמי את-נשיכי (נשיך) ואת ובניך תחיי בנותר. ח. ויהי היום ויעבר אלישע אל-שונם ושם אשה גדולה ותחזק-בו לאכל-לחם ויהי מדי עברו יסר שמה לאכל-לחם. ט. ותאמר אל-אשה הנה-נא ידעתי כי איש אלקים קדוש הוא עבר עלינו תמיד. י. נעשה-נא עלית-קיר קטנה ונשים לו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה והיה בבאו אלינו יסור שמה. יא. ויהי היום ויבא שמה ויסר אל-העליה וישכב-שמה. יב. ויאמר אל-גיחזי נערו קרא לשונמית הזאת ויקרא-לה ותעמד לפניו. יג. ויאמר לו אמר-נא אליה הנה חרדת אלינו את-פל-החרדה הזאת מה לעשות לך היש לדבר-לך אל-המלך או אל-שר הצבא ותאמר בתוך עמי אנכי ישבת. יד. ויאמר ומה

זקוקים לחריגות על מנת לפעול את פעולתם, כך הם משקפים טוב יותר את חכמת הבורא. לכן, אין היהדות מעוניינת בניסים וההזדקקות לנס היא במקרים חריגים ביותר.

אף כשיתרחשו ניסים, הם יהיו עבור הכלל ולא עבור הפרט, ובנסיבות חריגות המתעוררות מכוח מציאות רוחנית ייחודית. כל הכללים הללו אינם מתקיימים במקרה דידן. אלישע עושה נס גלוי עבור אדם פרטי הסובל מבעיה, שלצערנו, איננה חריגה כלל ועיקר, וכבר העידה תורה ש"לא יחדל אביון מקרב הארץ".

ואכן, עשיית הנס בנסיבות הללו מפתיעה ביותר; ברם, אין היא חריגה בעולמו של אלישע. כבר אליהו רבו החל בהנהגה של ריבוי ניסים (עיין מ"א פרקים יז-יח), ואלישע, שהתברך בכך שילך בעקבותיו רבו ויזכה להיות פי שנים ברוחו, ממשיך ומעצים מדיניות זו. על כל צעד ושעל - נס! צריך לעבור את הנהר ואין גשר? אין בעיה, משליכים אדרת והמים נבקעים! האוכל רעיל? אין בעיה, מפזרים קצת מלח והמים נרפאים! נערי השכונה מרגיזים אותו? אין בעיה, יבאו שני דובים ויטפלו בהם! הרב יעקב מדן תאר פעם את אלישע כמסתובב בארץ ישראל עם תרמיל מלא ניסים המיועדים לפיזור, וכמעט שניתן לומר על הנהגתו "למה לעשות משהו בדרך הטבע כשאפשר לעשות אותו בדרך נס?". הטעמים לכך מצריכים דיון החורג ממסגרת זאת, אך עצם ההנהגה של שימוש מסיבי בכלי של נס, הוא העומד בבסיס ההפטרה, ועל כן חשוב לפתוח אותה בסיפור האלמנה. דרך אפיזודה זאת, אנו מבינים שהשימוש בנס הוא מאפיין כללי של דרך עבודתו של אלישע ואין החייאת הילד מהווה חריג ייחודי.

הרב אלחנן סמט בסדרת שיעורים שפרסם על אלישע הנביא מעלה תמיהות רבות, חלקן חמורות, על סיפור האשה השונמית:

א. מדוע אין הסיפור מציג את השונמית כבר בראשיתו כאישה שאין לה בן? זו הרי העובדה המכרעת בגורלה כאישה, והיא גם הידיעה הנחוצה להמשך עלילת הסיפור. במקום זאת היא מוצגת כ"אישה גדולה", ועל העובדה המכרעת שאין לה בן שומעים אנו ביחד עם אלישע בעצמו לראשונה מפיו של גיחזי בפסוק יד.

ב. תגובתה של השונמית למשמע דבריו של אלישע שאמר לה: "למועד הזה כעת חיה את חבכת בן", מביעה חוסר אמון גמור בהתקיימות דברו: "אל אדני איש הא-להים, אל תכזב בשפחתך". ובכן, מדוע השונמית אינה מאמינה בדבריו, הלא היא מכירה בו כ"איש א-להים קדוש", ובהמשך הסיפור היא תגלה אמונה ביכולתו לחולל נס

לג ויבא ויסגר הדלת בעד שניהם ויתפלל אל-ה'. לד ועל וישפב על-הילד וישם פיו על-פיו ועיניו על-עיניו וכפיו על-כפו ויגהר עליו ויחם בשר הילד. לה וישב וילך בבית אחת הנה ואחת הנה ועל ויגהר עליו ויזורר הנער עד-שבע פעמים ויפקח הנער את-עיניו. לו ויקרא אל-גיחזי ויאמר קרא אל-השנמית הזאת ויקראה ותבא אליו ויאמר שאי בנד. לו ותבא ותפל על-רגליו ותשתחו ארצה ותשא את-בנה ותצא.

תחילת ההפטרה, המספרת את סיפור האלמנה, הכלים הריקים והשמון, מעוררת תמיהה, הן מפאת תכניה והן מפאת מיקומה ותפקידה בהפטרה. על פניו, אין היא נראית כקשורה להפטרה כלל ועיקר או כמקדמת את הבנת העלילה שלה, שהרי מדובר בשתי נשים שונות ובאפיזודות עצמאיות, המתרחשות במקום ובזמן שונים, ללא זיקה זו לזו¹. מלבד זאת, עצם העניין של עשיית נס נגלה ושידוד חוקי הטבע על מנת לספק פרנסה לאלמנה נראית כמנוגדת לכל הנהגת העולם, וליחס שבין נס לטבע כפי שאנו מבינים אותו. על אף הכאב העמוק הבא לידי ביטוי במקומות רבים בתנ"ך על צערם של אלמנות ויתומים קטנים, והדרישה המוסרית מאת הנושים להקל בסבלם, מעולם לא עלה על הדעת שהזמנת נס פרטי לאלמנה מסכנה וקשת יום היא הפתרון לבעייתה.

ומסביר הרב משה ליכטנשטיין, שאין ההימנעות מן הנס נובעת רק מפאת רצון שלא "להטריח" את הקב"ה, כביכול, אלא ההימנעות נשענת על עקרונות יסוד מטא-פיזיים. חוקי הטבע המנהלים את העולם הם ביטוי לחכמת הבורא שייסד סדרים קבועים המסוגלים לקיים עולם באופן מסודר לאורך ימים. ככל שנדרשת יותר התערבות, כך התכנון הראשוני נתפס כפחות מושלם. משל למה הדבר דומה, לקוד של תוכנת מחשב המכתיבה את פעילותה התקינה של התוכנה. ככל שנדרשים יותר עדכונים לתוכנה על מנת להתאימה למקרים נוספים, סימן הוא שהתוכנה המקורית פחות טובה, וככל שכוח וחכמתו של המתכנת רבה יותר, כן הוא יוצר מראש מכלול משוכלל יותר העונה על כל הצרכים. כן הדבר, אף ביחס לחוקי הטבע. ככל שהם תקפים יותר ואינם

1 גם השיקול של אורך ההפטרה אינו נראה משמעותי, שהרי מתווספים סך הכל שבעה פסוקים. ודאי שכך הם פני הדברים למנהג האשכנזי שיש בו 38 פסוקים, אך גם למנהג הספרדי, השיקול אינו נראה משכנע. אמנם, ע"י תוספת זאת משיגים אורך של כ"א פסוקים שהוא השיעור הנזכר בגמרא להפטרה, אך כפי שכבר הערנו בעבר, בהרבה שבתות לא מקפידים על כך. יתר מכן, לו זה היה השיקול, הפתרון המתבקש היה להמשיך את החצי השני של הסיפור ובכך להשיג את האורך הרצוי. בדרך זו, גם העלילה הייתה מגיעה לסיימה, וגם ההפטרה הייתה מסתיימת בהחייאת הילד, ולא היינו נפרדים מהסיפור כשהילד מת והאשה הולכת אל הנביא כשהיא כעושה ופגועה. סוף דבר, נראה ברור לחלוטין שהצמדת מעשה השמן אינה פתרון מלאכותי לבעיה טכנית, אלא נראה שבבסיס העניין עומדת סיבה מהותית.

ייחודיים לכוחו של הבורא הנמצא מעל לטבע ולא בתוכו
2. תענית ב' ע"א:

אמר רבי יוחנן: שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן: מפתח של גשמים, מפתח של חיה, ומפתח של תחיית המתים. מפתח של גשמים, דכתיב "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו". מפתח של חיה מנין, דכתיב "ויזכר אלקים את רחל וישמע אליה אלקים ויפתח את רחמה". מפתח של תחיית המתים מנין, דכתיב "וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם".

מעשיו של אלישע עומדים בניגוד לכלל הזה, ומעמידים אותו באור ייחודי לעומת נביאים אחרים. אין הוא רק מוסר דברים בשם ד' אלא פועל בעולם כבתוך שלו, וזאת אף בדברים המוגדרים כמחוץ לתחום הפעילות האנושית. בכך נבדלים הוא, ורבו אליהו, מנביאים אחרים שאינם משתמשים במפתחות הללו. מסביב למשמעות פועלו כנותן חיים, ינועו מעגלי ההפטרה.

במאמר שפרסם הרב מרדכי סבתו במגדים הוא מיקד את המסר של ההפטרה בכך שאלישע "עבר בזה את הגבול שבין המשלח לשליח, ובין האדם - ואפילו הוא נביא - לאלוקיו". למרות מעמדו וקדושתו, אלישע הרחיק לכת בעשותו שימוש בכח שלא היה ראוי לבשר ודם ועל כן מת הילד, ורק בעקבות ההכרה בטעות של הנביא ותשובתו המלווה בתפילה לקב"ה, הושב הסדר על כנו - הנביא חזר להיות בשר ודם והילד שב לעולם החיים.

השוואה לשונית

ומסביר הרב ליכטנשטיין שנדמה שניתן למצוא חיזוק משמעותי לטענת הרב סבתו מהשוואת הלשונות הנקוטות בהפטרה לאלו שבפרשה. כל הקורא את ההפטרה מבחין מיד בשימוש המודע הנעשה במטבעות הלשון השאובים מתוך הפרשה:

3. אלישע מבשר לשונמית על פקידתה בלשון (מל"ב ד' ז)

(ז)

"למועד הזה כעת חיה את חבקת בן"

המזכיר, כמובן, את (בראשית י"ח יד)

"למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן".

4. לידת הילד מסופרת לנו בביטוי המקביל לחלוטין

לתיאור לידת יצחק (מל"ב ד' יז):

"ותהר האשה ותלד בן למועד הזה כעת חיה אשר דבר

אליה אלישע"

וזאת בעקבות (בראשית כ"א ב):

"ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקניו למועד אשר דבר

אתו אלקים"

גדול יותר – להחיות את בנה. ומדוע אין אלישע מוכיחה על דבריה הפוגעים, אלא מתעלם מהם?

ג. מדוע מת הילד? אין הכוונה לסיבות הטבעיות שגרמו למותו – הללו גלויות בסיפורנו; הכוונה לסיבה הא-לוהית הנסתרת שהביאה לרעה גדולה זו. משמעות מותו של הילד היא ביטול גזרת אלישע הקודמת וכניסתה של השונמית למצוקה גדולה וקשה יותר מזו שהייתה נתונה בה בטרם גזר אלישע את גזרתו

ד. מדוע 'העלים' ה' מאלישע 'ולא הגיד לו' את דבר מותו של הילד? והרי ילד זה בא לעולם בגזרתו, והוא אף עתיד להחיותו!

ה. מדוע נכשל ניסיונו הראשון של אלישע להחיות את הילד באמצעות משענתו בפעולתו של גיחזי? בפשוטו של סיפורנו אין כל רמז לאחריותו של גיחזי לכישלון זה תמיהות א-ב קשורות בעיקרן בדמותה של השונמית (אף שהן נוגעות גם לאלישע), ואילו תמיהות ג-ה קשורות בדמותו של אלישע (אף שהן נוגעות, כמובן, גם לשונמית). שלוש התמיהות האחרונות מציגות ברצף אחד (הנמשך מפסוק יח ועד פסוק לא) שלושה כישלונות של אלישע כנביא: הבן שעל הולדתו גזר אלישע מת בהיותו ילד קטן, ובכך בטלה גזרתו ואף נגרמה רעה גדולה לשונמית; ה' העלים מאלישע את דבר מותו של הילד הזה; אלישע נכשל בניסיונו הראשון להחיותו.

אמנם שלושת הכישלונות הללו של אלישע מוקפים בשתי הצלחות של פעולותיו הנבואיות: גזרתו על לידת הילד "למועד הזה כעת חיה" מתקיימת בדייקנות; ניסיונו השני להחיות את הילד עולה יפה, "ויפקח הנער את עיניו". ניתן לנסח אפוא תמיהה ביחס לסיפור בכללותו: יחסו המשתמע של ה' אל נביאו אלישע בסיפורנו נראה אמביוולנטי: במסגרתו של הסיפור עושה ה' כרצון הנביא במתן חיים ובהשבתם, ואילו בעיקרו של הסיפור ה' מכשיל את הנביא פעם אחר פעם. מהו פשר היחס הכפול הזה, והסתירה הפנימית שבו?

מדברים אלו ברור, כי סיפורנו אינו עוד סיפור הבא לתאר את מופתיו של אלישע; אין הוא מלמד רק כיצד משתמש אלישע בכוחו הנבואי לחולל מופתים כדי לפתור בעיות שונות הקשורות בתפקידו כנביא בישראל. במקום שבו מתוארת סדרת כישלונות של הנביא, מסתבר שישנה ביקורת עליו. אולם על מה נמתחת ביקורת רמוזה זו?

מפתח של חיה

הרב משה ליכטנשטיין טוען שבמידה רבה, ההפטרה באה לבחון את הנהגת הנביא ותגובותיו כשהוא מפזר ניסים. על מנת להעריך נכונה את משמעות הנס והבעייתיות שבו, נפתח בציטוט מדרש המעמיד אותנו על שלשה תחומים שלא נמסרו לידי בשר ודם, בהיותם

פוריות שלהם והוא נדרש להם. דוגמא אחת לכך - אשה הצועקת אל אלישע מפאת הנושה הבא לקחת - נמצאת בתחילת ההפטרה, ולא נטעה אם נקבע שהיא לא הייתה יחידה.

בראותה כל זאת, החליטה האשה השונמית, שניחנה ברגישות, לתת לנביא מקום של פרטיות ומרגוע. במלים אחרות, היא הצליחה לראות את אלישע האדם והאיש הפרטי שמעבר לנביא, ולהבין את צרכיו. שלא כרבים אחרים שראו בו רק בעל תפקיד ועבד לעם קודש, היא הבינה שישנו גם אדם מאחרי זה, וראתה לנכון לדאוג לצרכי הנביא כאדם. לעומת זאת הנביא, מרוב רצון לגמול עמה חסד ולהיטיב עמה, מתעלם מצרכיה הנפשיים של האשה השונמית. להבנת הרב ליכטנשטיין, הדבר המדהים ביותר בכל סיפור הבטחת הילד איננו בהכרח שהנביא בוטח בכוחו להבטיח לה ילד, אלא שהוא כלל לא מתייעץ עמה. הנביא וגיחזי מקבלים את ההחלטה להעניק לאשה בן, מבלי לשתף אותה כלל בעניין.

ומסביר הרב ליכטנשטיין, שהשאלה האם להוליד בכלל, ובזוג הסובל מבעיית פוריות בפרט, הינה החלטה אישית ביותר הנתונה לשיקולו של כל זוג וזוג. ההתמודדות עם בעיית פוריות מלווה במתח נפשי מתמיד, כשתקווה וייאוש מתחלפים פעם אחר פעם אצל בני הזוג. גם בימינו, עם כל ההתקדמות הרפואית בתחום, עדיין חווה זוג העובר טיפולי פוריות מערבולת רגשית, מתח ואכזבה לעיתים קרובות. ישנם המחליטים להתמיד ולעבור את רגעי הבריאה עמיקתא מתוך תקווה שיגיעו בסופו של דבר לאיגרא רמה, וישנם זוגות המוותרים על המשך הטיפולים מעבר לנקודה מסוימת, וסומכים על הקב"ה שיעשה הטוב בעיניו. נקל לנו לשער כמה אכזבות היו ודאי מנת חלקה של השונמית עד לאותו מפגש עם אלישע.

אין לשכוח, שאלישע שאל אותה האם יש לה צרכים שיוכל לספק ותשובתה הנחרצת הייתה שאין הוא יכול להציע לה כלום. וכי היא לא ידעה שאין לה ילד? מדוע לא ביקשה להיות אמא ולזכות לקול בכיו של תינוק בבית? כמדומה שאין זה רק מפני שבקשה כזו נחשבה בעינייה כבלתי סבירה, אלא גם מפני שהיא כבר עייפה מניסיונות ההולדה והאכזבות הנלווים, וגמלה בנפשה ההחלטה להגיע לידי שווי משקל נפשי פנימי המבוסס על בטחון בקב"ה, ועל ההבטחה וההבנה שישנו גם מושג של "יד ושם טוב מבנים ומבנות" השמור לאלו המייחלים לקב"ה ומקבלים באהבה את השגחתו.

תגובתה המיידית לאלישע המבשר לה על פקידתה העתידית איננה הודאה אלא אזהרה מפאת האכזבה הצפויה: "ותאמר אל אדני, איש האלקים, אל תכזב

אם נתבונן בהקבלה השניה, ונעמיד את הפסוק מן החומש לעומת הפסוק מן ההפטרה, אזי שני הפסוקים מקבילים לחלוטין, מלבד המלה האחרונה:

"ותהר ותלד שרה" ו"ותהר האשה ותלד בן לאברהם בן לזקניו למועד למועד הזה כעת חיה אשר דבר אתו אלקים". אשר דבר אליה אלישע".

האירוניה ברורה: אלישע עומד כאן כמקבילה לאלקים. כלומר בתורה הקב"ה מדבר לשרה ומבשר את בשורת "למועד הזה כעת חיה", ואילו בהפטרה, אלישע נוטל על עצמו את התפקיד של הקב"ה ומשתמש באותה לשון על מנת לבשר את השונמית.

פסוק נוסף המקביל בין שתי הפרשיות הינו

5. בראשית כ"א ח

"ויגדל הילד ויגמל"

האמור ביצחק, מקביל ל (מל"ב ד' יח)

"ויגדל הילד... ויצא אל אביו"

ברם, בנקודה זו נפרדת החבילה, ומגבלות הבטחתו של בשר ודם לעומת מלך מלכי המלכים מתגלות, כי ליצחק עושים משתה על כך שנגמל וביכולתו להתקיים ללא מזון מאמו ואילו הילד השני מת.

רגישות לצרכים אנושיים

לעומת הרב סבתו שהתמקד בשאלת היחסים שבין אדם למקום, הרב ליכטנשטיין מתמקד בשאלת היחסים שבין אדם לחבירו העומדים בצילו של הנס והבאים לידי ביטוי בסיפורה של האשה השונמית. הרב ליכטנשטיין טוען שבין אם נקבל את התזה של הרב סבתו הובאה לעיל בדבר חציית הגבולות של הנביא הניגש מיוזמתו להעניק חיים לעקרה ובין אם נדחה אותה ונניח שתפקידו המיוחד כנביא עושה ניסים מצדיק את השימוש המפליג בנס של הולדה לעת זקנה² לפתרון בעיית השונמית, הרי עדיין יש לקבוע שישנה בעיה בהתנהלותו של אלישע כלפי השונמית.

ומסביר הרב ליכטנשטיין, שהסיפור פותח בכך שהשונמית מציעה לאלישע מקום שקט ונינוח, בו יוכל לנוח בפרטיות ולפוש קמעא מן העול הציבורי המוטל עליו. מלבד היותו מנהיג העסוק בצרכי ציבור שאין עתותיו בידי אלא מסורות לציבור, עלינו אף להניח שרבים צבאו על דלתותיו מדי יום ביומו על מנת שיעשה עבורם נס. כדרכו של עולם, אנשים ונשים שהגורל התאכזר עליהם ביקשו להסתייע בעזרתו של איש האלקים בכדי לפתור את בעיות הפרנסה, בריאות וואו

2 לאור ההקבלות שבין פרשת וירא להפטרה, ניתן לשער - שדבריו של גיחזי "ואישה זקן" מכוונים כלפי האשה השונמית עצמה, אך נאמרים על בעלה כשינוי מפני השלום.

האנושי הבסיסי ביותר, הקודם לכל שאר הייעודים – האימהות.

הנשים העקרות שעליהן מספר המקרא, נשות מופת הן, גם (ולעתים בעיקר) בשל מאבקן על מימוש אימהותן. האישה השונמית, בשלב זה של הסיפור, אינה אחת מהן. היא אינה פועלת לשינוי גורלה כשרה (בתתה את הגר לאברהם מתוך תקווה להיבנות מכך). היא אינה מביאה את בעלה להתפלל נוכח היותה עקרה כרבקה, ואינה מתמרמת על עקרותה כרחל. ודאי שאינה מתנהגת כחנה, שמאבקה חסר הפשרות על האימהות הוא ההירואי ביותר לעומת כל שאר הנשים.

עד כדי כך הרחיקה השונמית את עצמה מתודעת החיסרון והצורך להיאבק למילוי, שכאשר שואל אותה הנביא (שיודעת היא בו כי "איש א-להים קדוש הוא") "מה לעשות לך" (יג), היא אינה מעלה על דעתה לפרוש לפניו את מצוקתה שאין לה בן. מצוקה זו כנראה לא הייתה קיימת בצורה משמעותית בחייה, שכן היא השלימה זה מכבר עם מצבה. לכן לדעת הרב סמט נתעלם הדבר אף מעיניו של הנביא, למרות שהיה מתארח בבית זה לעתים. אלישע, כפי הנראה, לא היה מעורה בהווייתו של בית זה לעומק. וכיוון שאורח החיים היומיומי בבית לא הופרע מחסרון הבן, לא ניכר הדבר לעיני אלישע (כמו גם לעיניו, הקוראים), עד שנתגלה הדבר לראשונה מפי גיחזי, הבקי בפרטי המציאות.

על רקע המתואר כאן, זוכה השונמית במפתיע, ללא שביקשה זאת וללא שציפתה לכך, בהבטחה נבואית הנופלת עליה ללא כל הכנה: "למועד הזה כעת חיה אתי [את קרי] חבקת בן". תגובתה מעידה עד כמה חוששת היא מאכזבה ואינה רוצה לתלות תקוות בכך: "אל אדני איש הא-להים אל תכזב בשפחתך". תגובה זו דומה לתגובתה של שרה ושונה ממנה: שרה צוחקת בקרבה ותמהה בלבה על אפשרות הדבר, אך מכחישה זאת בגלוי. ואילו השונמית מביעה את ספקנותה בהתגשמות ההבטחה בקול רם, ובחזרה כפולה על מלת השליה 'אל'; תמיהתה של שרה נובעת מן העובדות הביולוגיות ("אחרי בלתי היתה לי עדנה ואדני זקן" – בראשית י"ח, יב). חששה של השונמית נובע מסיבות פסיכולוגיות, הקשורות לאופיי חייה, כמתואר למעלה.

דברי השונמית כפשוטם אכן מבטאים חוסר אמון באפשרות התגשמותם של דברי הנביא, אולם לא מחמת זלזול בנביא או חוסר אמון בו אמרה מה שאמרה. השונמית סיגלה לעצמה אורח חיים שבו ויתרה על אפשרות האימהות, והעלאתה הפתאומית של אפשרות זו יצרה בה פחד ורתיעה. יותר משלא האמינה בנביא, לא האמינה בעצמה.

בשפחתך". חששה מפני אכזבה נוספת וקשה מוזכר שוב על ידה במפגשה עם אלישע: "השאלתי בן מאת אדני, הלא אמרתי לא תשלה אותי!" ברור לחלוטין שהיא כבר שבעה אכזבות ותקוות מנופצות, ועל כן איננה רוצה עוד ליכנס למתח וציפייה המלווים ניסיון נוסף להרות. ואולם, אלישע מתעלם מכל זאת, ונכנס ללא שום היסוס ובביטחון עצמי גמור לתוך עולמה הפנימי, תוך שהוא מפר בכך את האיזון ושווי המשקל הנפשי שהשונמית הצליחה להגיע אליו. הוא וגיחזי מקבלים את ההחלטה בדבר הילד מבלי להתייעץ בה, ומבלי להעלות על הדעת את ההיסוסים או החרדות האפשריות של האשה. במלים פשוטות, הוא איננו רואה בה סובייקט שיש ליצור עמה יחסי 'אני-אתה', תוך כדי שמיעת קולה הפנימי, אלא מטפל בבעייתתה כמקרה שיש למצוא לו פתרון. בעוד האשה ידעה לראות את האדם מאחרי הנביא, אלישע אינו רואה את האדם מאחרי המארכת.

באופן דומה גם הרב אלחנן סמט מציע כנקודת המוצא לקריאה מחודשת בסיפור את הבעיה הראשונה שהעלינו לעיל: מדוע מסתיר הסיפור את ערירותה של השונמית, ומציגה בפנינו כ'אישה גדולה'. ראוי להדגיש שבכך נבדל סיפורנו מכל סיפורי פקידת העקרות שקדמו לו במקרא. לדעת הרב סמט הבדל זה מלמד על השוני בין האישה השונמית לבין כל שאר הנשים שקדמו לה ושפקידתן מתוארת במקרא. שוני זה נוגע לדרכי ההתמודדות של כל הנשים הללו עם ערירותן. כלומר השונמית בסיפורנו מוצגת כאישה שאף על פי שהיא חשוכת בן איננה סובלת כל כך מעקרותה. הכתוב איננו מציגה לפנינו כעקרה, כי כנראה עובדה זו לא הייתה מרכזית בחייה ובהופעתה כלפי חוץ. אדרבה: הוא מציגה לפנינו כ'אישה גדולה' – תיאור שהוא הפוך למצבה של אישה עקרה, שעקרותה גורמת לה שתהא עלובה בעיני עצמה, בעיני בעלה ובעיני הבריות. אישה זו – מתברר מן הסיפור – מנהלת יחד עם בעלה בית אחוזה עשיר, שיש בו שדות תבואה ובהם קוצרים פועלים. ישנם 'נערים' משרתים, וישנן אתונות. במסגרת עשירה ומגוננת זו, התובעת ממילא פעלתנות רבה, משכילה האישה השונמית למלא את חייה גם בפעילות של גמילות חסד והכנסת אורחים. כך מתברר מן הפתיחה של סיפורנו (ח-יא). ביזמתה לבנות לאלישע עליית קיר קטנה היא גם הופכת את ביתה ל'בית ועד לחכמים'. אישה זו ממלאת את חייה גם בתוכן רוחני-לימודי, והולכת אל הדרשן או אל איש הא-לוהים מדי חודש בחודשו ומדי שבת בשבתו (כג). כל אלו שמשו כתחליף לחיסרון הגדול בחייה של השונמית, חסרון פרי בטן, חיסרון שאם אינו מתמלא, לא יתממש ייעודה

בין כך ובין כך מתקיימת גזרתו של הנביא כעבור שנה, והבן נולד לאמו ולאביו כמתנת שמים שלא ציפו לה בכליון עיניים, כמתנת חניס כמעט מקרית, ולא כמשאת נפש. לאור פרשנותו, שואל הרב סמט, מדוע אפוא קיים ה' את גזרת הנביא, אם אכן אין בה צורך אמיתי? התשובה שעונה על כך הרב סמט היא כפולה:

ראשית, אי-קיום גזרת הנביא היה בו כדי לחתור תחת מעמדו כנביא בישראל, שהרי גזרה זו נאמרה לשונמית בנוכחות גיחזי. וכיצד היה נושא הנביא את פניו לו היו דבריו שבים ריקים?

שנית, אין זה מדויק שבהולדת הבן לשונמית אין צורך. צורך אמיתי – יש ויש, אלא שהשונמית אינה חשה בצורך זה בשעה זו, ועל כן אינה בשלה לקבלת הנס. אפשר שדווקא הולדתו של הבן לאחר הייאוש ולאחר ההשלמה שהשלימה האישה עם חסרונו, תעורר באם כוחות רדומים, והיא תיכנס לתפקידה האימהי בשמחה וברגש הודיה, ותשקיע בו את כל כוחותיה. לו כך היה קורה, היה מתברר שקיומו של הנס שעליו גזר הנביא, יש בו כדי לתקן את המעוות בחיי אישה זו.

ואם כך, אפשר אולי שאלישע אכן שם לב לחוסר נכונותה של השונמית לקבל את גזרתו, ולא כשם שאמרנו קודם, אך היה סבור שלאחר הולדת הילד יתיישרו הדברים, והאישה תשמח למפרע על הנס הגדול שהתרחש בחייה.

ואולי לכך רומזים דבריו של אלישע "למועד הזה כעת חיה את חבקת בן", לא כמו שאמר המלאך לאברהם (בראשית י"ח, יד) "למועד אשוב אליך כעת חיה, ולשרה בן". לידת בנה של השונמית, כך מקווה אלישע, תעורר בה אולי את רגש האימהות שדעך, וחיקה יהפוך לחיק אם החובקת את בנה בחום.

גידולו וחינוכו של הבן בידי הוריו

השונמית הרתה והבן נולד "למועד הזה כעת חיה אשר דבר אליה אלישע". אולם את חיבוק האם לא תיאר לנו הכתוב. ונשאלת השאלה האם נרמז לנו כבר בכך כי לידת הבן לא חוללה את השינוי המקווה?

הסיפור על גידולו של הילד הוא קצר מאוד וקשה להסיק ממנו מסקנות ביחס לשאלה האם אכן התחולל השינוי המקווה. אבל אפשר לנסות וללמוד על כך, על ידי השוואת מה שלא נאמר בו למה שנאמר על בנים אחרים שנולדו לעקרות שנפקדו, והן על ידי קליטת המשמעות של המעט שבכל זאת נאמר אצלנו.

לידתו של ילד זה מתוארת בלשון עובדתית יבשה (יז).

שום התרגשות ושמחה ושום תכונה מיוחדת אינן מלוות את לידתו ואת גידולו (יח). לא כך הוא בפרשה הדומה, פרשת הולדת יצחק, שבה מלווה הלידה בשירת' שרה:

"מי מלל לאברהם / היניקה בנים שרה / כי ילדתי בן

את תגובתה המפקפקת של השונמית יש להשוות על דרך הניגוד לתגובתה של חנה על דבריו הסתומים של עלי **6. תגובתה של חנה על דבריו עלי (שמ"א א', יז-יח)** "וא-להי ישראל יתן את שלתך אשר שאלת מעמו".

על כך הגיבה חנה (שם יח) **"ותאמר: תמצא שפחתך חן בעיניך, ותלך האשה לדרכה ותאכל, ופניה לא היו לה עוד"**.

לעומת זאת, השונמית אינה שמחה ואינה מודה על דבריו הברורים של אלישע, משום שנרתעה מהם כל כך.

לסיכום, הבטחת הלידה ניתנה לשונמית על ידי אלישע בפתאומיות, ללא כל הכנה של האישה וללא בירור מצבה ונכונותה לקבל את הדבר ולהגיב עליו כראוי. דבר זה נובע מכך שאלישע, אף שהוא רוצה להיטיב עם השונמית, אינו עושה זאת מתוך היכרות מספקת עמה ועם משפחתה. אין הוא שואל עצמו, כיצד נעלם מעיניו שמשפחה זו, שאצלה הוא מתארח לעתים, חשוכת ילדים היא; או כיצד זה בשעה שפנה אליה ושאל "מה לעשות לך", לא פרשה השונמית את מצוקתה – שאין לה ילד.

אפשר שלו היה נותן לבו לכך, לא היה ממחר לגזור את גזרתו "למועד הזה כעת חיה את חבקת בן", או שהיה גוזר זאת רק לאחר שהיה בטוח בנכונותה של האישה לקבל דבר זה. אף לאחר שגזר את גזרתו, ונתקל בתגובתה המפקפקת של השונמית "אל תכזב בשפחתך", לא עמד אלישע על משמעותם של דבריה. ואף אם עמד, לא הגיב כלל על דבריה, כדרכו לאורך כל סיפורנו, שלא להיכנס בדו-שיח עם השונמית.

ומסביר הרב סמט, שהסיבה להתנהגותו זו של אלישע, היא שאלישע אינו גוזר את גזרתו כאן כדי לפתור מצוקת אמת של האישה, אלא כדי לשחרר את עצמו מתחושת החובה כלפיה. הנס במקומו – לא כל כך למען האישה נעשה, אלא בעיקר לטובת הנביא. בנסיבות אלו זהו בעצם נס שנעשה שלא לצורך, נס מיותר. שכן, כוחו של אלישע לחולל נסים, לא נועד לטובת עצמו, אלא לטובתם של ישראל ולטובתם של יחידים נזקקים בישראל, שאלישע פועל למענם במסגרת תפקידו הנבואי.

אלישע סבור היה בודאי, שאף שגזר את גזרתו מסיבותיו שלו – כדי לשלם חוב שהוא חש עצמו חייב לשונמית – הרי שבכך הוא פותר מצוקה של אישה צדקת זו. הרי בלתי סביר הדבר שאישה חשוכת בן אינה משתוקקת בכל לבה להולדת בן. שמירת המרחק בינו לבין השונמית, שעליה הקפיד כל כך, לא הביאה אותו להכיר במציאות חייה של השונמית כהווייתם, ולהבין עד כמה מצבה מסובך.

שינוי כזה מסתמן באישיותה של שרה לאחר הולדת יצחק. שרה היא הדמות הקרובה ביותר לאישה השונמית מכל שאר הנשים העקרות במקרא. אף שרה הנה אישיות דומיננטית בביתה, והיא עומדת בצדו של אברהם ולא בצלו. אף שרה מפפקת באפשרות התרחשות הנס שבו תיהפך לאם (אם כי בהבדל מן השונמית, כדלעיל). אולם בבוא נס הלידה, הופכת שרה להיות אם במלוא מובן המלה. ב'שירתה' היא מבטאת את הפליאה לא רק על כך שילדה בן לזקונו של אברהם, אלא על כך שהיא אף מניקה בן זה: "מי מלל לאברהם / היניקה בנים שרה". עם סיום תקופת ההנקה נערך משתה גדול. וכן, מגלה שרה קנאות אימהית לחינוכו ולעתידו של בנה, ודורשת את גירוש האמה ובנה המצחק.

אולם דבר זה לא קרה לשונמית ולאישה. הם לא הכירו בנס ולא ידעו כיצד להגיב עליו. מי שאינו מצפה למתנת שמים אלא זוכה לה בהיסח הדעת, אפשר שלא ידע להכיר בגודל ערכה ולא יתעלה למדרגה הנדרשת ממנו מצד החסד הא-לוהי שהורק אליו. לפיכך, אין שמחה ואין הודיה כרוכים בלידת הבן, ולפיכך אין טיפוח ואין דאגה לחינוכו. כביכול, ילד ככל הילדים הוא ולא נס הוא שהביאו לעולם.

אחריותו של אלישע לבן שנוולד

אחריותו העקיפה של אלישע למצב זה כבר נידונה לעיל. אלישע גזר את גזרתו בלא לבחון את נכוניתה של השונמית לקבל את הטובה הגדולה בלידת הבן. האם ניתן לראות בו אחראי במידת מה גם למצב שנתהווה לאחר לידת הבן?

וטוען הרב סמט שנראה שאלישע הסתפק בגזרה שגזר, ולאחר מכן לא גילה עניין בשונמית ובמשפחתה. מסתבר שנהג כך מחמת אותו מרחק שהקפיד עליו שיהא ניכר בינו לבין השונמית. אולם באמת על אלישע מוטלת אחריות, לא רק לכך שהילד ייוולד "למועד הזה כעת חיה", אלא גם לגידולו ולחינוכו לאחר מכן. שהרי ילד זה בא לעולם בגזרתו. אחריות זו כבדה במיוחד במקרה שלנו, שבו האישה לא הייתה מוכנה נפשית לגזרת הלידה. ואם כן היה על אלישע להתעניין בגידולו ובחינוכו של הילד, ואם היה בכך צורך להדריך את הוריו, ולפקוח עין על התפתחותו של הילד. אולם אלישע לא חש בחובה זו המוטלת עליו, של קשר מתמשך עם הילד, ואם כן אף הוא אחראי במידת מה לתוצאות החמורות שנגרמו מכך.

על התוצאות הבאות על האדם שאינו מכיר בחסדי ה' המוענקים לו, בייחוד כשאלו באו בדרך נס,

לזקניו" (בראשית כ"א, ז). וכשנגמל יצחק, עושה אברהם משתה גדול (שם, ח).

לידתו של יוסף לרחל אמו לאחר תקופת עקרות ממושכת, מלווה בקריאת הודיה "אסף א-להים את חרפתי" ובתפילה "יסף ה' לי בן אחר" (בראשית ל', כג-כד).

לידתו של שמואל לוותה בשירתה של אמו, בקיום נדר של פרידה ממנו, במסירתו לחינוכו של עלי הכהן במשכן שילה ובקרבת תודה מיוחדת. גידולו מתואר לסירוגין בתחילת ספר שמואל: "והנער שמואל הלך וגדל וטוב גם עם ה' וגם עם אנשים" (שמו"א ב', כו ופסוקים דומים לו). גידולו זה מלווה בהמיית לבבה של אמו: היא עושה לו מעיל קטן, ומעלה לו את מעשה ידיה בעלותה לשילה מימים ימימה (שם, יט).

ואכן, לא רק שלידתם של כל אלו הייתה מאורע מעורר שמחה וביטוי של תודה, ולא רק שהאם (והאב) טרחו במיוחד בגידולם ובחינוכם, אלא שכולם צמחו להיות אישים מיוחדים בתולדות האומה: האבות יצחק יעקב ויוסף, הנביא ומנהיג דורו – שמואל.

כל זה חסר אצל בן השונמית. מה בכל זאת מגלה לנו הכתוב על גידולו? "ויגדל הילד, ויהי היום ויצא אל אביו אל הקצרים" (יח). אחרי המלים "ויגדל הילד" – היינו מצפים לתיאור קו אופי המתבלט בו. כך הרי נאמר על עשו ויעקב

7. בראשית כ"ה, כז:

"ויגדלו הנערים ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה, ויעקב איש תם ישב אהלים"

8. וכן נאמר בשמשון (שופטים י"ג, כד-כה):

"ויגדל הנער ויברכהו ה', ותחל רוח ה' לפעמו".

9. וכך גם בשמואל (שמו"א ב', כא):

"ויגדל הנער שמואל עם ה'"

אולם אצל בן השונמית בא במקום זאת:

"ויגדל הילד, ויהי היום ויצא אל אביו אל הקצרים".

אין זה קו אופי, אלא סיפור מה שאירע באחד הימים. אולם בסיפור זה יש לראות המחשה סיפורית של חוסר תשומת לב ואפילו של הזנחה. לשם מה יצא אל הקוצרים? הרי לא יצא לעבוד בשדה, אלא אך לראות במלאכתם של הקוצרים. חיים ללא עול וללא השגחה זומנו אפוא לילד זה.

וטוען הרב סמט שלו זכתה אמו, היה נס לידת הבן מחולל 'נס' נוסף ואישיותה הייתה עוברת תהליך של שינוי ערכין. או אז הייתה מעמידה את האימהות לבנה היחיד הזה במרכז חייה, והייתה שוקדת על טיפוחו וחינוכו עד שהיה הבן הזה גדל והופך להיות איש בשורה בישראל.

שגזר על בואו לעולם, "אז באה המצוקה, שעת הייסורים..."

מות בנה של השונמית משנה את אישיותה
ייסורים אלו – תפקיד להם. בהמשך לדבריו המצוטטים לעיל,

11. אומר הרב סולוביצ'יק (עמ' 71 ועמ' 75):

לימדונו רבותינו הגדולים: 'חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה'. כשם שהטובה מחייבת את האדם למעשים נעלים ותובעת מן היחיד או הכלל פעולת יצירה וחינוך – כך דורשים הייסורים תיקון הנפש וטיהור החיים – אם בשעת הארת פנים והשפעת החסד לא נתעורר האדם לפעולה. כי יש והאדם נתבע לתקן על-ידי ייסוריו, מה שפגם ביצירה בשעה שהקב"ה נטה אליו כנהר שלום.

... אז באה המצוקה, שעת הייסורים. הסבל הוא ההתראה האחרונה שהשגחה העליונה מתרה באדם, סרוס הרגשת הטובה. לכרוז האחרון, העולה מתוך הייסורים, מוכרחים להגיב בתכיפה ולהיענות לקולו של הא-לוהים הקורא לאדם 'איכה'! היהדות הקפידה מאד על איסור חימוץ השעה. בת תודעת זמן רגישה היא. שהייה כלשהי נחשבת על ידה לפשע. האדם מפסיד לפעמים את עולמו בשל חטא אחד – 'ויתמהמה'.

מותו הפתאומי של הילד, העיר באמו את תחושת החיסרון הגדול, ופקח עיניה להכיר בנסה שלשעבר. בכך השיגו הייסורים את מטרתם, ושינו באחת את התנהגותה של השונמית ואת יחסה אל אימהותה, והשינוי, שינוי דרמטי הוא. אין היא משלימה עם גורלה ומברכת כאיוב "ה' נתן וה' לקח..." לו הייתה עושה כן, הייתה תגובתה זו המשך לחיי ההשלמה עם חוסר האימהות, שחיייתה בהם בטרם נולד הבן (בחלק הראשון של הסיפור). יש שהשלמה עם גזר דין שמים אינה ביטוי לאמונה גדולה כאמונתו של איוב, אלא לחולשת הדעת ולרפיון הרצון. יש שעל האדם להתאזר בגבורה עילאית כדי להיאבק לשינוי גזר הדין. ואז מהווה המאבק הזה עצמו זכות גדולה לנאבק, ובזכות זו מתבטל גזר דינו, בחינת "ניצחוני בני".

בסיפורנו, מהווה נוכחותו של הנביא אלישע, בעל הכוחות לחולל נסים מופלאים, ברקע האירועים שאירעו בביתה של השונמית איתות מוקדם לאפשרות לשנות את גזר הדין. על כן מוצדקת התביעה להתאזר בגבורה כדי לשנות גזר דין זה. אמנם לא בכל דור ולא בכל מצב ישנו נביא כאלישע, אולם בכל מקום ובכל זמן שומה על האדם לבחון האם גזר הדין שעמו הוא מתמודד הוא כזה

10. אומר הרב סולוביצ'יק ז"ל במאמרו 'קול דודי דופק' (איש האמונה, ירושלים, תשל"ה, עמ' 70):

חסדי ה', אומרת היהדות, אינם ניתנים לאדם מתנת חיים: הם מחייבים משהו: הם אוצרים בקרבם תביעה מוסרית-הלכתית לאדם המתענג עליהם. אמנם השפעת החסד באה מידו הפתוחה, הגדושה והרחבה של הקב"ה, אבל אין היא מתנה ללא שיור או ללא תנאי: אין היא דורון מוחלט. השפעת טובה היא תמיד בבחינת מתנה על תנאי – על מנת להחזיר – או לזמן. כשהקב"ה נותן לאדם עושר ונכסים השפעה וכבוד – על המקבל לדעת איך להשתמש בהם... איך לגמול חסד עם חסדי ה' הנובעים ובאים אליו ממקור אין סוף. אם אין רוב טובה מביא את האדם לידי השתעבדות מוחלטת לקב"ה, הוא חוטא חטא יסודי, ובעטיו באה המצוקה הקשה המזכירה לו לאדם את חובתו לבוא עולם בעד מתנת החסדים.

ולחלן (שם, עמ' 75) הוא מוסיף ואומר:

אם חסדי ה' שהורקו ליחיד או לכלל, מחייבים את הנהנה מהם בפעולות מסוימות גם אם החסדים הוענקו לאדם בדרך הטבע, קל וחומר לחסדי א-לוהים המתגלים למעלה מדרך זו, בצורת נס החורג ממסגרת החוקיות האלמנטרית של ההשתלשלות ההיסטורית, שמשעבדים את בעל הנס לא-לוהים. החסד הנסי מטיל על האדם חובה מוחלטת לקיים את הציווי הגדול המשווע מתוך הפלא... אוי לו לבעל הנס אם אינו מכיר בנסו... חבל על הנהנה מנפלאותיו של הקב"ה שלא הוצת בו גץ האמונה, ושלא חרד מצפונו למראה ההתרחשות הנדירה.

כשנס אינו מוצא את הדו הרצוי במעשים ממשיים, חזון נעלה מתנוון ומתמזמז, ומידת הדין מתחילה לקטרג על בעל הנס כפוי התודה... אז באה המצוקה, שעת הייסורים.

מותו של הבן היא המצוקה הקשה לאם שלא הכירה בנסה, ולא השכילה לתרגמו למעשים הנדרשים. יש קשר בין הסיבה הטבעית למותו לבין הסיבה הדתית-מוסרית למוות, כפי שהדבר מתבטא פעמים רבות במקרא: הבנאליות שהייתה במותו (מחמת היציאה לשדה ביום חם ללא אמצעי זהירות) נובעת מהבנאליות שהייתה בחייו ובאורחותיהם. יותר מכך: ההזנחה שהוזנח הילד על ידי הוריו, שאפשרו לו לצאת אל הקוצרים ביום חם, ללא אמצעי הגנה, היא שגרמה את מותו במישור הריאלי, אולם היא גם מסמלת את הסיבה הדתית למותו של הילד. לא כך יש להתייחס לילד רך, ובודאי לא לילד יחיד שנולד בנס בגזרת הנביא. וכאשר אין בעלי הנס מכירים בנסם, לא הוריו של הילד ואף לא הנביא

ואומר הרב סמט: מה רב המרחק שעברה האישה בעשותה את כל הפעולות הללו, ובמיוחד בתביעתה הנחרצת מן הנביא לבוא עמה ולפעול להחייאת הבן, מן המצב של שביעות הרצון שבו הייתה שרויה בתחילת הסיפור באומרה לנביא "בתוך עמי אנכי ישבת". הייסורים, שהביאו עמם את תחושת החיסרון הנורא, הם שתיקנו פגם זה באישיותה. עתה, כשהיא חשה את הכאב והעלבון על מות בנה, וכשהיא תובעת את החזרתו אליה ופועלת לשם כך בעצמה רבה ובאמונה שאכן ישוב אליה – היא זכאית לנס חדש, גדול מקודמו, ששייב אליה את בנה חי. שיבתו לחיים תהא בעבורה מעין לידתו מחדש. ואז, ודאי שישתנה יחסה אל הבן הזה שהוא מתנת שמים כפולה. אז, תהא מכירה בנסה ומודה עליו. אז תדע גם לרומם בן זה למה שצריך הוא להיות, באשר נולד בנס כפול. ואכן, למרות שתמונת הסיום של הסיפור מתרחשת ללא אומר ודברים מצד האם (שכן מרוממת היא השעה עבודה מכדי שתוכל לתת לה מבע מילולי), השינוי בין לידתו הראשונה לבין 'לידתו' השנייה עתה, מסומל במעשים.

ראשית, ההודיה שלא מצאנוה כלל בלידה הטבעית, לא לה' ולא לנביא, נמצאת כאן: "ותפל על רגליו ותשתחו ארצה" (לו) וברור שהודיה דמומה זו לאיש הא-לוהים היא הודיה למי שבשמו הוא פועל.

שנית, המלים האחרונות של הסיפור הן הגשמת ציווי הנביא "שאי בכך" (לו): "ותשא את בנה ותצא" (לו). פעולה זו של 'נשיאה' מסמלת את יחסה לבנה, יחס שיש בו הרמה, הגבהה, ודאי לא רק במונח הפיזי. רק עתה נתקיים דבר הנביא "את חובקת בן" במלואו. ועולה על הדעת פסוק דומה בסיטואציה דומה: המלאך מצווה על הגר אודות בנה שעמד למות (בראשית כ"א, יח) "קומי שאי את הנער והחזיקי את ידך בו, כי לגוי גדול אשימנו".

סיבת העלמת דבר מותו של הילד מאלישע

מותו של הילד, המתואר בסיום המחצית הראשונה של הסיפור, שינה באחת את אישיותה של אמו, ומעשיה המתוארים בהמשך הסיפור מהווים תיקון למחדליה הקודמים, כמו שראינו לעיל. ונשאלת השאלה האם מותו של הילד הביא לשינוי מקביל גם בהתייחסותו של אלישע אל הילד הזה ואל אמו? דבר זה לא אירע, שהרי אלישע לא ידע כלל על מות בנה של השונמית! ובכן, מדוע 'העלים' ממנו ה' דבר זה 'ולא הודיעו'! לאור הסברו של הרב סמט לעיל על אחריותו של אלישע לבן שנועד בגזרתו ועל התנתקותו מגורל ילד זה וממשפחתו, מובנת ההעלמה שהעלים ה' מאלישע, מידה כנגד מידה: נביא

הניתן לשינוי, ואם כך הדבר, עליו לבחון מה הם הגורמים שעשויים לסייע בידו במאבקו לשינוי גזר הדין. עם מות הבן, חשה האם לפתע עד כמה חסר לה בנה זה. היא מרגישה עצמה כמי שנעשה לה עוול (כח), וכלה ונחרצה עמה להשיבו לחיים באמצעות נס חדש, גדול מן הראשון. מי שפקקה באפשרות הנס שיהפוך אותה לאם מתוך שלא חשה בחיסרון זה מתחילה, יוצאת עתה להיאבק על נס החייאה ששייב לה את אימהותה. חוסר השלמתה עם מות בנה נובע מן ההנחה שאם הקב"ה נתן לה בן זה, לא עשה נס זה לבטלה או חס וחלילה כדי לשחק בה, ולפיכך אין דינו של בן זה ככל ילד אחר. אמנם אין היא מבינה את סיבות מותו (כח), אולם עצם התמרמרותה על הדבר והחלטתה להתאמץ לשנות את הגזרה – הם-הם תחילת התיקון שיצדיק את שינוי הגזרה. נוכחותו הסמלית של הנביא אלישע בעליית הקיר שבביתה, ונוכחותו הממשית בהר הכרמל, היא הערובה להצלחת מאבקה.

מעשה פועלת השונמית, על אף ש"נפשה מרה לה" (כו), בקור-רוח, בנחרצות ובמהירות רבה, תוך כיוון כל מרצה ופעילותה להשגת נס ההחייאה. כל תיאור פעולותיה מכאן ואילך מעיד על השינוי הגדול שחל בה ביחס לאימהותה. ואלו הן פעולותיה:

א. היא משכיבה את הילד המת על מיטת איש הא-לוהים, בלא לשתף איש בדיעה הנוראה. בעשותה כן היא מביעה במעשה סמלי הן את התקווה להחיותו והן את הדרך לכך.

ב. היא מבקשת מאישה שישלח לה נער-משרת ואתון כדי שתרוץ אל איש הא-לוהים ותשוב. אף מבעלה היא מסתירה את הידיעה על מות הבן ואת תכלית הליכתה אל הנביא, ועל שאלתו אינה עונה "שלום", תשובה שיש בה אירוניה מרה.

ג. היא עצמה חובשת את האתון (הזריזות והדחיפות מקלקלות את השורה), ומורה לנער לנהוג ללא הפסקה. ד. אף לגיחזי היא עונה "שלום", תשובה שאינה אמיתית לשאלותיו. היא מסרבת לפתח שיחה עמו עד הגיעה אל הנביא עצמו.

ה. בבואה אל איש הא-לוהים, היא מחזיקה ברגליו – מעשה בלתי מקובל שגיחזי מתכוון להפסיקו.

ו. היא מדברת קשות אל הנביא בתלונתה המרה.

ז. היא משייבה את הנביא שלא תעזבנו עד שיבוא הוא עצמו להחיות את בנה, ולא יסתפק בשליחת גיחזי.

הצד השווה ברוב המעשים הוא הבהילות והרגשת הדחיפות, לצד ההחלטיות ועצמת הרצון. אכן, לא התמהמהה האישה להיענות לצו הא-לוהי הבוקע מן הייסורים.

לשיחה כלל לכל אורך הסיפור, ואינו מגיב על דבריה, גם כאשר הדבר מתבקש שיעשה כן (כגון על אמרה "אל תכזב בשפחתך"). ולדעת הרב סמט הסיבה לכך היא שדווקא מפני הערכתה הגדולה של השונמית כלפי אלישע, ומפני חפצה שיהיה אורח בביתה בכל עת שיעבור בשונם, עד כדי כך שיזמה את בניית עליית הקיר למענו, נזהר אלישע שלא לשבור את המחיצות בינו לביתה. אדרבה הוא בונה מחיצות מיוחדות לשם שמירת המרחק ביניהם, לבל תהפוך הכנסת האורחים הנדיבה לבסיס לקשר חברתי או נפשי כל שהוא. מצבה המשפחתי של השונמית – אישה חשוכת פרי בטן ואישה זקן – מתגלה לאלישע בתחילת סיפורנו, ומביאו לגזור את גזרת "למועד הזה... את חובקת בן", אך יש בו גם כדי לחזק עוד יותר את מדיניותו של אלישע להקפיד על שמירת מרחק רשמי וברור בינו לבין השונמית. אלישע אינו חפץ בכל קשר שיש בו חדירה לפרטיותה של המשפחה הזאת. זאת הסיבה שאינו מתעניין בילד שנולד לשונמית ואינו מתערב בדרכי חינוכו וטיפוחו. זאת גם הסיבה שאף לאחר בוא השונמית אליו להר הכרמל לידעו על מות בנה, אין הוא מתכוון לשוב עמה לביתה, אלא שולח לשם את גיחזי, ורק עקב השבעתה אותו הוא הולך אחריה כמושבע ועומד. אלא שאלישע הכניס עצמו לסתירה פנימית: אין לך חדירה גדולה יותר לפרטיותה של המשפחה ממה שגזר הנביא "למועד הזה כעת חיה את חבקת בן". מרגע שגזר הנביא גזרה זו, אינו יכול לומר עוד שמידת נכונותה של השונמית לקבל דבר זה, וטיפולו בבן שנולד לאחר מכן הם מחוץ לתחום עניינו ואחריותו

נמצא ש'כישלוננו של אלישע' בסיפורנו, בכך שהתנתק מן השונמית ומבנה לאחר שזה נולד, מעוגן בכוונה מיוחדת של הנביא. אין הדבר נעשה מבלי משים או מתוך הזנחה סתם, אלא מתוך הקפדתו של הנביא על דרכי הצניעות ומתוך הבנתו הפסיכולוגית שכך עליו לנהוג במקרה מסובך זה.

אולם, אם כך הדבר, מדוע נכשל הנביא פעם אחר פעם בסיפורנו במסגרת מילוי תפקידו הנבואי? אלא שלמרות ההסבר לעיל של הרב סמט, נדרשת מאת הנביא היכולת לשמור על חיץ מסוים בינו לבין השונמית בלא לאבד את יכולתו להבין ולסייע לה במצוקתה (בין שהיא מודעת למצוקה זו ובין שאינה מודעת לה) בשלבים השונים של חייה המתוארים בסיפורנו; נדרשת מן הנביא היכולת ליצור דו-שיח ישיר עם אישה זו, בלא שדו-שיח זה ישמש בסיס לקשר שאינו רצוי. ומסכם הרב סמט: מבחן קשה זומן לאלישע בסיפורנו: כל הכרעה בין שתי ההתנהגויות הסותרות ביחס לשונמית ולבנה צופנת בחובה סכנה מסוג שונה. אלישע

שניתק קשר מאדם שהיה בתחום אחריותו, אל לו לצפות לידיעה נבואית שתקשרו לגורלו של אותו אדם. הנבואה היא תוצאת הידבקות הנביא בה', אך גם במי שהנבואה מיועדת לו. כיוון שאלישע ניתק עצמו מגורל המשפחה, נעלם ממנו דבר אסונה.

אלישע מנסה להיודע מהי מצוקתה של השונמית באמצעות גיחזי שלוחו, אך לשווא. ניסיונו לפתור בעיות אנושיות, או אף לעמוד על עצם קיומן, ללא מגע ישיר עם האנשים שאת טובתם הוא דורש – נידון לכישלון. רק מגע אנושי בלתי אמצעי עם הזקוקים לסיועו של הנביא יניב פירות.

אף כשדבר מותו של הילד נודע לו מפי האם (בצורה עקיפה), אין אלישע מסיק את המסקנה הנכונה, לא מעצם מות הילד ולא מהעלמת ידיעה זו ממנו. מתוך חוסר הבנת הסיבה למות הילד, הוא מנסה להחיותו בנס 'טכני' שאין בו תיקון אותה נקודה שבה חל הקלקול. לפיכך נכשל ניסיון זה. אין בניסיון זה יצירת קשר אישי בין הנביא לילד או ביטוי לנטילת אחריות עליו. אלישע מנסה להחיותו ללא כל קשר אליו, ואף ללא נוכחותו, אלא שוב באמצעות גיחזי שלוחו ובאמצעות משענתו. רק מאמץ מצד הנביא שיש בו תיקון התעלמותו מן הילד עד עתה, יצליח בהחייאתו.

נמצא אפוא כי שלושת כישלונותיו של אלישע בסיפורנו – מות הילד שנולד בגזרתו, העלמת הדבר מידיעתו ואי-הצלחת מעשה ההחייאה שנעשה באמצעות גיחזי ומשענת הנביא – קשורים בטעם אחד: בהתנתקותו של אלישע מגורל הילד ובאי-קבלת אחריות על מי שנולד בגזרתו הנבואית.

אלא שיש הבדל בין שני הכישלונות הראשונים לבין הכישלון השלישי: שני הראשונים אירעו שלא בידיעתו של אלישע, ועל כן לא היה בידו לתקנם; לעומת זאת, הכישלון השלישי התרחש לאחר שנודע לאלישע דבר מותו של בן השונמית, ואף על פי כן לא הסיק אלישע את המסקנה הראויה, והמשיך לנהוג כפי שנהג עד עתה ביחס לילד זה ולאמו – בריחוק נפשי ומעשי מהם.

ושואל הרב סמט: מהו ההסבר להתנהגותו זאת של אלישע? מהו השורש הנפשי להסתייגות זו של אלישע ממילוי חובתו בנוגע למשפחה זו, הסתייגות שהביאה עליו שרשרת של כישלונות במסגרת תפקידו הנבואי? בסיפורים אחרים על אלישע שבהם מתואר הנביא כפועל בזיקה לנצרכים לנסיו, אין אנו מוצאים דבר דומה, אלא אדרבה: אלישע נענה לאלו במאור פנים ומתוך קרבה אנושית.

ומאד בולטת התופעה שאלישע שומר לכל אורך הסיפור עד לסופו, על ריחוק מודגש בינו לבין השונמית, ובדרך כלל הוא עושה זאת באמצעות גיחזי. אין הוא נכנס עמה

שהיה עד עתה תיקון שבכוח, הופך עתה להיות תיקון בפועל, ביחסה החדש אל בנה ואל תפקידה האימהי. נמצא, שלפנינו וריאציה נוספת, מיוחדת במינה בעדינותה האנושית וברמיזותיה, לנושא המרכזי במקרא כולו: חטא – עונש – תשובה – גאולה.

בחר במודע בהתנהגות שיש בה חסידות יתרה וזהירות מופלגת, גם כאשר אלו גרמו לפגיעה קשה במשפחה שבטובתה רצה. נראה שהיה עליו למצוא את שביל הזהב בין שתי ההתנהגויות הסותרות הללו, בדרך ששום סכנה לא תתממש. על כל פנים, חסידות וחומרה יתרה אל מול נפש נבוכה שאינה מוצאת דרכה אל חוף מבטחים – כפי שהייתה השונמית לאורך רובו של סיפורנו – אינן במקומן. ואף אלישע סבר כך במקום שהסתירה בין שתי ההתנהגויות הייתה קיצונית. ועל כן אמר לגיחזי, בשעה שהשונמית החזיקה ברגליו, "הרפה לה, כי נפשה מרה לה". את משמעותם של דבריו במקום זה היה על אלישע להרחיב גם למקומות שבהם נפש השונמית לא הייתה מרה, אך הייתה מבולבלת ונסערת (כגון באמרה לנביא "אל תכזב בשפחתך").

תיקון דרכו של אלישע

ניסיונו השני של אלישע להחיות את הילד, מסמל בשפת המעשים קבלת אחריות על הילד. ניסיון זה בא בעקבות תפילה אל ה', אולי תפילה שיורהו ה' את דרך התיקון. מה מסומל במעשה זה? העברת כוח החיים של אלישע הנביא, "איש א-להים קדוש", אל הילד שנולד בגזרתו. לידתו הראשונה של הילד הייתה נס מתחומה של הביולוגיה, והיא באה בעקבות גזרת נביא 'רגילה'. אך כיוון שגם הוריו וגם הנביא שגזר על בואו לעולם לא יצקו תוכן רוחני מתאים לנס זה, הוצרך הילד להיוולד פעם שנייה לידה 'רוחנית' באמצעות נס שני, שכל-כולו אינו אלא הכנסת נשמת חיים בגוף המת. נשמת חיים זו באה הפעם מנשמת אפו של הנביא, ו"מאן דנפח, מדיליה נפח". במעשה זה מסומלת אפוא התקשרות אמיצה בין הנביא לבין ילד זה: מעתה קיבל אלישע אחריות לחייו ולגורלו. ואכן, באפילוג של סיפורנו (ח', א) מסופר כיצד דואג אלישע לאחר זמן לקיומם הפיזי של השונמית (שכנראה נתאלמנה בינתיים) ושל בנה: "ואלישע דבר אל האישה אשר החיה את בנה לאמר, קומי ולכי את וביתך וגורי באשר תגורי, כי קרא ה' לרעב...".

ומסכם הרב סמט ואומר: ההפטרה מתארת את כישלונם של שני אישים גדולים, כל אחד בתחומו: האישה הגדולה משונם בתחום המשפחתי – במימוש אימהותה, והנביא אלישע בתחום פעילותו - עשיית מופתים למען אלה הנוזקים להם. בעקבות הכישלון באו הייסורים, ובעקבות הייסורים בא התיקון הממתק את הייסורים. תחילת התיקון הוא באישיותה ובמעשיה של השונמית, והמשכו בדרכי פעילותו של אלישע, כנביא המתקשר אל בני חסותו בקשר אנושי בלתי-אמצעי. או-אז שבים החיים והשמחה לסיפור, ותיקונה של האם,